

ТЕМА 3. МЕХАНІЗМ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

1. Поняття і загальна характеристика правового регулювання.
2. Поняття, стадії та основні елементи механізму правового регулювання.
3. Умови ефективності правового регулювання. Вимоги до механізму правового регулювання у демократичній правовій державі.

1. Поняття і загальна характеристика правового регулювання

Зміст будь-якого різновиду соціального регулювання (морального, заснованого на звичаях, релігійного, естетичного) так чи інакше полягає у визначенні на нормативному та індивідуальному рівнях відповідно до цілей регулювання меж дозволеної і забороненої поведінки соціальних суб'єктів, встановленні ідеальних моделей їхніх стосунків у певних життєвих ситуаціях, а також у стимулюванні фактичного дотримання ними даних установлень. Все це повною мірою властиве і правовому регулюванню, яке б загальному плані може бути охарактеризоване як процес дії за допомогою правових норм та інших юридичних засобів на поведінку людей з метою упорядкування, охорони та розвитку суспільних відносин.

Разом з тим правовому регулюванню притаманна і певна специфіка, воно має низку тільки йому властивих ознак.

Однією з них є тісний зв'язок правового регулювання з державою. Саме держава в особі її уповноважених органів відповідно до закономірностей розвитку і потреб суспільного життя встановлює загальні засади (принципи, цілі, завдання, межі) і розробляє основні засоби правового регулювання. Це робиться передусім шляхом формування системи законодавчих та інших нормативних правових актів з відповідних питань. Держава засновує юридичні установи правозастосовчого, правоохоронного та іншого профілю, що беруть безпосередню участь в організації і здійсненні правового регулювання, координує їх діяльність, застосовує в разі необхідності державний примус до порушників правового порядку. Важливе значення мають державні заходи, спрямовані на ознайомлення населення з положеннями чинного законодавства, юридичними механізмами задоволення та захисту його інтересів. Завдяки всьому цьому правове регулювання набуває таких не завжди характерних іншим видам соціального регулювання рис, як всезагальність, обов'язковість, конкретність, державна примусовість, стабільність і прогнозованість.

Друга із згаданих ознак знаходить свій вияв у системній природі правового регулювання. Правове регулювання здійснюється за допомогою різноманітних, але водночас таких, що діють узгоджено, передбачають один одного, юридичних засобів: норм права, правових відносин, актів тлумачення і

застосування правових норм та ін. Наприклад, реалізація юридичних приписів, що встановлюють покарання за правопорушення, відбувається не інакше як через охоронні правовідносини, що виникають на підставі зазначених приписів при наявності фактів правопорушень між особами, що їх скоїли, та компетентними органами держави. У свою чергу, ці правовідносини обумовлюють прийняття різних право-застосовних актів (а саме: вироків суду, постанов зі справ про адміністративні правопорушення та ін.), які покладають на правопорушників обов'язок понести передбачену законом міру юридичної відповідальності. Врегулювання конкретних вчинків, актів поведінки людей — ці і деякі інші юридичні явища виступають відносно даної мети як єдина система, цілісний комплекс тісно пов'язаних між собою правових засобів.

Крім того, правове регулювання вирізняється серед інших форм соціальної регуляції своєю цілеспрямованістю і результативністю, які виявляються в орієнтації правового регулювання на

досягнення чітко позначеного в нормах права соціального результату, а також у широкому діапазоні існуючих для цього способів дії (починаючи зі стимулювання бажаної поведінки правових суб'єктів через надання певних рекомендацій, встановлення пільг, заохочень і закінчуючи можливістю застосування до них засобів державного примусу), що дозволяють ефективно вирішувати поставлені завдання.

Правове регулювання не слід ототожнювати з більш масштабним явищем — правовим впливом, що охоплює і саме правове регулювання і ті прояви дії права, які безпосередньо не пов'язані з виконанням його прямого призначення в суспільстві — визначенням вираженої іззовні поведінки соціальних суб'єктів. Так, право здійснює поряд з правовим регулюванням виховний, ціннісно-орієнтаційний, інформаційний вплив на свідомість людей.

Нетотожність правового регулювання і правового впливу знаходить свій вияв і в тому, що на відміну від системного характеру правового регулювання, яке реалізується, як уже було зазначено, шляхом взаємодії різноманітних юридичних засобів, джерелами правового впливу можуть виступати і окремо взяті юридичні явища, наприклад норми права, індивідуальні правові акти і т. ін.

Процес правового регулювання є тривалим у часі і розпадається на кілька відносно самостійних етапів (стадій). У змістовому плані розмежовують стадії правової регламентації суспільних відносин і дії права. У функціональному аспекті розрізняють стадію формування нормативної основи правового регулювання, стадію встановлення правових відносин, а також стадії застосування та реалізації правових норм. Більш детально структура правового регулювання буде розглянута далі. Попередньо ж зауважимо, що правове регулювання не завжди проходить всі перелічені етапи, оскільки деякі норми права мають дещо спрощений механізм своєї реалізації.

Правоутворююча діяльність державних органів, наділених повноваженнями у формулюванні правових приписів, є важливим, але не єдиним джерелом права. Тому і правове регулювання здійснюється не тільки через державу, хоча саме вона зараз забезпечує юридичне опосередкування переважної більшості соціальних зв'язків. У відповідних межах та в певних сферах суспільних відносин у його забезпеченні беруть участь й інші суб'єкти, у тому числі громадські об'єднання, комерційні організації, трудові колективи. Причому, у зв'язку з помітним посиленням на сучасному етапі розвитку суспільства об'єктивних тенденцій до подальшої диференціації, ускладнення соціального життя, що унеможливорює управління суспільними справами тільки в централізованому порядку, значення правового регулювання, здійснюваного на цьому рівні, щодалі зростатиме.

Правове регулювання поширюється (повинне поширюватися) не на всі стосунки людей, а лише на ті суспільні відносини та зв'язки, які входять до предмета правового регулювання. Під предметом правового регулювання розуміють сукупність суспільних відносин, які можуть бути упорядковані юридичними засобами і об'єктивно потребують такого упорядкування. Визначення фактичного складу предмета правового регулювання пов'язане з необхідністю врахування низки обставин.

По-перше, правове регулювання є прийнятним тільки для вольових суспільних відносин, учасники яких спроможні свідомо обирати і реалізовувати певні варіанти власної поведінки.

По-друге, специфіка цього виду соціальної регуляції не дозволяє застосовувати його до тих сторін суспільного буття, що не піддаються зовнішньому контролю. Право не здатне (і не повинне) спеціально визначати думки людини, її внутрішню позицію з будь-яких питань.

По-третє, оскільки правове регулювання базується здебільшого на нормативній основі, воно є найбільш ефективним для досить сталих, повторюваних, типових суспільних відносин, ознаки яких в узагальненому вигляді можуть бути зафіксовані у правових приписах.

По-четверте, правове регулювання повинне застосовуватися лише до тих соціальних відносин, що мають певну суспільну значущість і (або) не можуть без цього нормально розвиватися і функціонувати. У зв'язку з цим недоцільно поширювати юридичну регламентацію на відносини, належна упорядкованість і розвиток яких забезпечується за рахунок інших соціальних регуляторів (звичаїв, моральних, корпоративних, релігійних норм).

По-п'яте, правове регулювання не придатне для визначення характеру особистих стосунків людей, таких як кохання, дружба та деякі інші.

Розглянуті чинники мають об'єктивну природу. Однак існують і деякі суб'єктивні (або суб'єктивно-об'єктивні) фактори, що впливають на обсяг

відносин, які регулює право. Найзначнішими серед них є стан загальної і правової культури населення, рівень розвитку правової науки і юридичної техніки, ефективність юридичної практики тощо.

Право регулює вельми неоднакові за змістом, складом учасників, підставами виникнення, змінення та припинення суспільні відносини. Через те природно, що кожна з однорідних груп таких відносин (цивільних, кримінальних, трудових та ін.) об'єктивно вимагає особливих підходів до їхнього врегулювання. Крім того, обрання певних засобів регулятивного впливу, хоча і меншою мірою, залежить від цілей, які ставить перед собою держава (суспільство) на різних етапах свого існування. Наприклад, правове регулювання відносин власності в нашій країні нині докорінно відрізняється від правових форм їхнього упорядкування, що застосовувалися в радянський період. Перелічені чинники, а також характер політичної і правової систем суспільства, його історичні, культурні традиції та деякі інші обставини обумовлюють у кожному випадку обрання досить специфічних способів, методів та типів правового регулювання.

Під способами правового регулювання розуміють первинні засоби правового впливу на поведінку людей, пов'язані з наділенням їх суб'єктивними юридичними правами або покладанням на них суб'єктивних юридичних обов'язків. До основних способів правового регулювання належать, як уже відомо, дозволи, зобов'язання та заборони.

Дозвіл полягає в наданні особі суб'єктивного юридичного права, тобто можливості самотійно приймати рішення щодо реалізації передбачених правовими нормами варіантів власної поведінки. Наприклад, стаття 27 Кодексу про шлюб та сім'ю України містить дозвіл подружжю укладати між собою всі дозволені законом майнові угоди.

Зобов'язання і заборони, у свою чергу, знаходять свій вияв у покладенні на учасників, регламентованих правом суспільних відносин, суб'єктивних юридичних обов'язків активного (таких, що спонукають до дій, приписаних нормами права) та пасивного змісту (спрямованих на утримання від деяких форм поведінки). Так, стаття 97 Кримінально-процесуального кодексу України зобов'язує прокурора, слідчого, орган дізнання приймати заяви та повідомлення про злочини вчинені або які готуються. Стаття 6 Житлового кодексу Української РСР забороняє використання житлових приміщень не за призначенням. На відміну від дозволів зобов'язання і заборони не передбачають можливості відхилення адресатів правових норм від запропонованих їм варіантів поведінки.

Поряд з основними існують і до поміж ні способи правового регулювання, зокрема *примус, заохочення, надання пільг, рекомендації, покарання*. Названі способи не мають самотійного інструментального знамення і застосовуються разом з основними способами правового регулювання для посилення або оптимізації їхньої дії.

Те чи інше співвідношення основних і допоміжних способів правового регулювання, а також ступінь його деталізованості дають уявлення про конкретні *методи правового регулювання*. Якщо в правовому регулюванні надається перевага покладенню обов'язків, обмежується ініціатива суб'єктів права з уточнення положень юридичних приписів, а серед юридичних фактів, що обумовлюють виникнення правових відносин, переважають акти одностороннього волевиявлення (як, наприклад, адміністративні накази, постанови про початок впровадження зі справ про правопорушення тощо), то правове регулювання базується на *імперативному методі*. Навпаки, якщо сторони відносин, які піддаються юридичній регламентації, вільні самі приймати рішення щодо участі в них (наприклад, через укладення між собою різноманітних цивільно-правових угод), мають змогу відступати від описаних у правових нормах форм стосунків, встановлювати для себе додаткові, тобто безпосередньо не передбачені юридичними приписами права та обов'язки, то правове регулювання засновується на *диспозитивному методі*.

У деяких випадках для управління діяльністю соціальних суб'єктів використовуються рекомендаційний і заохочувальний методи правового регулювання. *Рекомендаційний метод* полягає в наданні вказівок, що не мають обов'язкової сили, стосовно найбільш раціональних, прийнятних для суспільства і цих осіб способів організації їхніх стосунків (наприклад, через пропонування, з метою усунення можливих непорозумінь, типових форм трудових контрактів між роботодавцем і працівником). *Заохочувальний метод* передбачає встановлення для ініціювання бажаної поведінки юридичних суб'єктів різноманітних пільг, переваг, винятків з обов'язків (наприклад, звільнення окремих категорій підприємств від сплати податків з метою створення сприятливих умов для збільшення виробництва необхідних видів продукції) і т. ін.

Характеристика *типів правового регулювання* пов'язана з висвітленням його загальної побудови, вихідних засад, згідно з якими здійснюється цілеспрямований юридичний вплив на суспільні відносини, — загальних юридичних дозволів і загальних юридичних заборон. Відповідно до цього розрізняють два типи правового регулювання: загальнодозволений і спеціально дозволений.

При *загальнодозволеному типі правового регулювання* можливість певної поведінки поставлена в залежність від наявності або відсутності її прямої заборони в законі. Якщо ж така заборона не передбачена, то ця поведінка (за умови, що вона не суперечить сутності і принципам права, меті і завданням правового регулювання) вважається правомірною. У цьому разі діє юридична формула: дозволено все, крім того, що заборонено законом.

При *спеціально дозволеному типі вихідним* є нормативне положення, згідно з яким особа може обирати лише ті форми поведінки, що безпосередньо

визнані в законі як припустимі. У цьому разі діє юридична формула: заборонено все, крім того, що дозволено законом.

Неважко помітити, що при застосуванні як загально-, так і спеціально дозволеного типів правового регулювання законодавець використовує своєрідний юридично-технічний прийом, який полягає у встановленні загального правила (дозволу або заборони) з наступним введенням винятків з нього.

Зрозуміло, що обрання одного з вищезазначених типів регулювання не може бути довільним. Зокрема, там, де більш важливим є забезпечення високої соціальної активності, максимальної свободи особи (наприклад, у сфері підприємництва), правове регулювання повинно ґрунтуватися на загальнодозволеному типі і навпаки: у разі, коли необхідна чітка регламентація, високий рівень упорядкованості суспільного життя (скажімо, у сфері державного управління), обирається спеціально дозволений тип правового регулювання.

Розглянуті способи, методи і типи правового регулювання дають уявлення лише про його окремі сторони, напрями, аспекти. Характеристика ж цих явищ у їхній єдності, взаємодії як цілісної системи регулювання досягається за допомогою такого місткого поняття, як “правовий режим”. *Під правовим режимом розуміють певний порядок правового регулювання, який забезпечується через особливе поєднання залучених для його здійснення способів, методів і типів правового регулювання.* Оскільки ж набір цих складових буває різним, то і діапазон можливих правових режимів досить великий — від жорстких до відносно м'яких.

Так, якщо у сфері суспільних відносин, пов'язаних з реалізацією фізичними особами права власності на мисливську та іншу зброю, застосовується спеціально дозволений тип регулювання, на перше місце висувається імперативний метод регулятивного впливу, а домінуючими способами регулювання є зобов'язання і заборони, то у сфері відносин, що складаються з приводу задоволення індивідами своїх культурних потреб, використовується протилежний за своєю спрямованістю комплекс правових засобів.

Види правового регулювання

Правове регулювання є досить складним, багатогранним явищем, про що свідчить і його структура. Так, залежно від особливостей формування, задіяних у цьому процесі юридичних засобів, масштабу, здійснюваного впливу на суспільне життя розрізняють нормативне і індивідуальне, централізоване і децентралізоване правове регулювання.

Нормативне регулювання реалізується за допомогою норм права, об'єктивованих у вигляді законів та інших нормативно-правових актів,

санкціонованих державою звичаїв, нормативних правових договорів, правових прецедентів. Для нормативного регулювання притаманні такі ознаки:

поширення не на одну конкретну життєву ситуацію, а на заздалегідь непередбачувану кількість випадків певного виду; адресування персонально невизначеному колу суб'єктів; встановлення нових загальних прав та обов'язків. *Індивідуальному регулюванню* властиві ознаки, протилежні нормативному регулюванню, а саме: реагування на конкретні соціальні факти та обставини, що виникають у сфері правового регулювання, спрямованість на юридичне опосередкування відносин між чітко визначеними (персоніфікованими) особами. Крім цього, індивідуальні правові рішення завжди формулюються лише для даного випадку і не є обов'язковими для інших аналогічних ситуацій.

Як правило, індивідуальне правове регулювання засновується на нормативному, полягає в уточненні, пристосуванні правових норм до особливих умов їхньої дії. Разом з тим, інколи індивідуальне регулювання може набувати і самостійного значення. Наприклад, у разі виявлення прогалин у законодавстві і необхідності застосування такого способу їх подолання, як аналогія права, індивідуальні правові акти постають як первинні засоби правового регулювання. Найпоширенішими актами індивідуального правового регулювання є рішення та вироки судів за результатами розгляду окремих юридичних справ, різноманітні приписи правозастосовного характеру адміністративних органів (наприклад, рішення виконкому місцевої ради про виділення громадянину земельної ділянки під будівництво житлового будинку, наказ ректора про виключення студента з інституту за порушення навчальної дисципліни) і т. ін.

Слід зазначити, що розглянуті види юридичного регулювання взаємно доповнюють один одного. Зокрема, завдяки їхньому комбінуванню компенсуються недоліки як нормативного регулювання (абстрактність, віддаленість від фактичних відносин), так і індивідуального (мінливість, значний простір для проявів свавілля, суб'єктивізму).

Поділ правового регулювання на централізоване і децентралізоване не збігається з його розмежуванням на нормативне та індивідуальне.

Централізоване правове регулювання здійснюється державними та іншими уповноваженими державою органами і виступає як зовнішнє щодо суб'єктів, на які воно поширюється, оскільки не передбачає механізмів узгодження з цими особами змісту адресованих ним правових норм та індивідуальних приписів. Типовим прикладом централізованого регулювання є встановлення державою, шляхом прийняття відповідних нормативно-правових актів, системи податків та інших обов'язкових платежів до бюджету.

Децентралізоване правове регулювання поділяється на координаційне і автономне.

Координаційне регулювання на відміну від централізованого, має двосторонній або багатосторонній характер і полягає в самостійному пошуку безпосередніми учасниками відносин, що піддаються правовому регулюванню, узгоджених між цими суб'єктами правових форм їхньої взаємодії, які мають значення (є обов'язковими) тільки для сторін даних відносин. Координаційне правове регулювання може поширюватися на відносини, не врегульовані в централізованому порядку, або ж такі, що потребують додаткової правової регламентації (інколи така можливість спеціально передбачається в нормативно-правових актах) і не повинне суперечити регулюванню, здійснюваному на централізованих засадах. Разом з тим реалізація правоположень, які при цьому формулюються, може при необхідності забезпечуватися зверненням до відповідних юрисдикційних органів (суду, господарського суду тощо) з метою застосування до їх порушників засобів державного примусу. Прикладом координаційного правового регулювання може бути укладення колективного трудового договору між власником (адміністрацією) підприємства і його трудовим колективом, у якому встановлюються і конкретизуються взаємні права і обов'язки зазначених осіб.

Автономне правове регулювання своїми основними рисами не відрізняється від координаційного, але стосується винятково особистої поведінки його суб'єктів. Автономне регулювання виконує субсидіарні функції щодо вищерозглянутих видів правового регулювання або ж здійснюється на самостійній основі. В обох випадках воно пов'язане з реалізацією правового принципу “дозволено все, крім того, що не заборонено”, коли особа в межах діючого законодавства, не порушуючи прав і законних інтересів інших суб'єктів і не вступаючи з ними в безпосередні зносини, визначає хоча і не передбачені в законі, але такі, що не суперечать йому, форми своєї поведінки у правовій сфері. Наприклад, власник земельної ділянки може сам обирати будь-які (в тому числі прямо не обговорені в законі) способи її використання, за умови, що ці способи не заборонені земельним законодавством і не зачіпають прав та законних інтересів інших землевласників.

Висновки з першого питання:

Правове регулювання не слід ототожнювати з більш масштабним явищем – правовим впливом, що охоплює і саме правове регулювання і ті прояви дії права, які безпосередньо не пов'язані з виконанням його прямого призначення в суспільстві — визначенням вираженої іззовні поведінки соціальних суб'єктів. Так, право здійснює поряд з правовим регулюванням виховний, ціннісно-орієнтаційний, інформаційний вплив на свідомість людей.

Нетотожність правового регулювання і правового впливу знаходить свій вияв і в тому, що на відміну від системного характеру правового регулювання, яке реалізується, як уже було зазначено, шляхом взаємодії різноманітних

юридичних засобів, джерелами правового впливу можуть виступати і окремо взяті юридичні явища, наприклад норми права, індивідуальні правові акти і т. ін.

2. Поняття, стадії та основні елементи механізму правового регулювання

Правове регулювання засновується на складній взаємодії майже всіх правових явищ, які розглядалися в попередніх розділах підручника: правової свідомості, принципів права, правових норм, актів їхнього тлумачення і застосування, юридичних фактів, правових відносин, суб'єктивних юридичних прав і обов'язків, актів реалізації юридичних норм, правової культури, законності і т. ін. Для відображення характеру зв'язків між цими явищами, що виступають як своєрідні засоби (форми) вирішення завдань правового регулювання, висвітлення функціонального призначення кожного з них у цьому процесі, у правознавстві використовується така категорія, як механізм правового регулювання.

Механізм правового регулювання (МПР) може бути визначений як система послідовно організованих юридичних засобів (явищ), за допомогою яких досягаються цілі правового регулювання.

МПР має свій склад, до якого входять вищезазначені юридичні засоби, і структуру – способи їхнього поєднання між собою, певну послідовність обов'язкових і факультативних стадій МПР, що в цілому збігаються з відповідними стадіями правового регулювання.

Як правило, правове регулювання починається з формування нормативної основи МПР. Нормативна основа МПР має значення вихідного елемента, так би мовити, генератора МПР, оскільки саме від неї розгортається ланцюг всіх інших юридичних явищ, задіяних у цьому процесі. На даному етапі уповноважені суб'єкти формулюють (санкціонують) і викладають у різних правових джерелах (нормативно-правових актах, нормативних правових договорах та ін.) юридичні норми — правила поведінки людей загального характеру, в яких визначаються дозволені і необхідні правові форми взаємодії учасників суспільних відносин, а також конкретні обставини (юридичні факти), що обумовлюють зміни в їхньому правовому положенні.

Власне “запуск” МПР пов'язаний з моментом введення в дію правових норм, що були сформульовані на попередньому етапі. Залежно від того, в яких саме правових джерелах дістали закріплення відповідні юридичні приписи, ця процедура може дещо відрізнятись. Зокрема, закони (якщо спеціально не встановлений інший порядок) вступають у дію через десять днів з моменту офіційного оприлюднення, нормативно-правові акти уряду — одразу після оприлюднення тощо.

Слід зазначити, що вже на першій стадії МПР право здатне впливати на характер відносин між соціальними суб'єктами через нормативне визначення їхнього правового статусу. Так, для переважної більшості осіб самої лише заборони в законі певної поведінки (у прямій або ж в опосередкованій формі – через встановлення покарання за її суспільне шкідливі прояви) достатньо, щоб утримуватися від неї. І тільки в разі, коли заборона порушується, правове регулювання продовжується з використанням інших юридичних засобів.

На цій же стадії МПР на доповнення до правових норм інколи підключаються і такі юридичні засоби, як акти тлумачення правових норм (інтерпретаційні акти), необхідність у яких обумовлюється, з одного боку, загальним характером правових приписів, що інколи ускладнює їх однакове розуміння, а з другого — недоліками, яких припускалися на етапі юридичної регламентації суспільних відносин. До найпоширеніших в Україні офіційних інтерпретаційних актів, що роз'яснюють окремі положення діючих нормативно-правових документів, належать зараз акти Конституційного Суду України, прийняті у зв'язку з тлумаченням відповідних статей Конституції України та інших законів, Постанови Пленумів Верховного Суду України та колишнього СРСР (у тій їх частині, що не суперечать законодавству України), роз'яснення та інформаційні листи Вищого Господарського Суду України з питань вирішення судами деяких категорій юридичних справ.

Перехід до наступної стадії МПР пов'язаний з виникненням між суб'єктами права за наявності, передбачених правовими нормами юридичних фактів індивідуалізованих правових зв'язків, правовідносин, сторони яких наділяються суб'єктивними юридичними правами і обов'язками. На даному етапі дії МПР забезпечується деталізація, уточнення на рівні конкретних осіб загальних моделей їхніх стосунків, зафіксованих у юридичних нормах. Встановлення правових відносин дозволяє їх учасникам розпочати безпосереднє здійснення програм поведінки, що становлять зміст реалізації правових норм.

Ще однією стадією МПР є застосування норм права. Правозастосування може як передувати стадії виникнення правовідносин, так і відбуватися після неї. У першому випадку застосування правових норм має оперативно-виконавчий характер, тобто правозастосовні акти, що при цьому приймаються, відіграють роль юридичних фактів, яких бракує для встановлення правових відносин. Наприклад, акт державної реєстрації шлюбу в органах РАГСу є однією з необхідних умов започаткування між подружжям шлюбних правовідносин. У другому випадку правозастосовна діяльність служить додатковим забезпечувальним фактором реалізації сторонами правовідносин належних ним юридичних прав та обов'язків (зокрема, в разі спору між їх учасниками або ж відмови особи — носія юридичного обов'язку від його добровільного виконання).

Дві останні з розглянутих стадій МПР (виникнення правовідносин та застосування правових норм) не є обов'язковими. Правове регулювання може здійснюватися і без встановлення правових відносин. Саме таким чином, як це було показано раніше, відбувається в багатьох випадках правове регулювання, спрямоване на обмеження (заборону) певних видів поведінки, а також забезпечується реалізація юридичних норм, здійснення яких одними суб'єктами не потребує обов'язкових кореспондуючих дій з боку інших осіб (як, наприклад, норми статті 35 Конституції України, що закріплює право кожного на свободу світогляду і віросповідання).

Так само ж і необхідність у правозастовній діяльності державних та інших уповноважених державою органів існує не завжди, а лише тоді, коли внаслідок складної структури правових відносин, неможливості їх функціонування без втручання правозастосовчих органів або ж виняткової важливості деяких соціальних зв'язків для суспільства є доцільним встановлення безпосереднього контролю над ними.

Завершальною стадією МПР є реалізація норм права. На даному етапі суб'єкти правового спілкування здійснюють свої юридичні права і виконують покладені на них юридичні обов'язки. Якщо при цьому характер поведінки вказаних осіб узгоджується з вимогами юридичних приписів, — мета правового регулювання досягнута, отже, МПР спрацював.

Особливу роль у правовому регулюванні суспільних відносин відіграє правосвідомість, яка опосередковує всі стадії МПР, так чи інакше пов'язані із свідомовольовою поведінкою соціальних суб'єктів. До інших факторів, що суттєво впливають на функціонування МПР, належить також правова культура населення і законність. Ці правові явища створюють своєрідне тло для правового регулювання і таким чином, залежно від їхнього стану, підсилюють або ж, навпаки, знижують його позитивний ефект.

Висновки з другого питання:

Механізм правового регулювання (МПР) може бути визначений як система послідовно організованих юридичних засобів (явищ), за допомогою яких досягаються цілі правового регулювання.

МПР має свій склад, до якого входять вищезазначені юридичні засоби, і структуру – способи їхнього поєднання між собою, певну послідовність обов'язкових і факультативних стадій МПР, що в цілому збігаються з відповідними стадіями правового регулювання.

3. Умови ефективності правового регулювання. Вимоги до механізму правового регулювання у демократичній правовій державі.

Рівень досконалості механізму правового регулювання, його відповідність завданням і цілям правового регулювання, природі і стану

соціальних зв'язків, що піддаються юридичному впорядкуванню, знаходять своє відображення в ефективності правового регулювання.

Під ефективністю правового регулювання розуміють співвідношення між очікуваними наслідками дії права на суспільні відносини та її фактичними результатами.

Одним з головних критеріїв ефективності правового регулювання є оцінка того, чи забезпечують (і якою мірою) обрані при юридичній регламентації суспільних відносин способи регулятивного впливу на поведінку людей (дозволи, заборони, зобов'язання) відповідні ним форми реалізації правових норм (використання, виконання, дотримання).

При визначенні ефективності правового регулювання необхідно брати до уваги ступінь наближення до всіх цілей (проміжних і кінцевих, основних і вторинних), що ставилися при його здійсненні. Інколи правове регулювання тягне за собою не тільки заплановані, але й не прогнозовані, в тому числі і негативні, наслідки, співвідношення між якими теж повинно враховуватися при з'ясуванні ефективності дії правових норм, особливо, якщо дані обставини переважають за своєю питомою вагою позитивні зміни. Так, аж ніяк не може бути визнана ефективною спроба уряду в середині 80-х років ХХ століття обмежити вживання алкогольних напоїв через посилення юридичної відповідальності за пияцтво, звуження асортименту згаданих виробів і підвищення цін на них, оскільки це не тільки не дозволило хоча б якоюсь мірою вирішити поставлені завдання, але й призвело до суттєвого скорочення доходів бюджету, значного поширення такого шкідливого явища, як наркоманія.

Важливим показником ефективності правового регулювання є сума витрат, пов'язаних з досягненням запланованого результату. За інших рівних умов більш ефективними слід вважати ті засоби (або їх систему) правового регулювання, що дозволяють вирішувати певні завдання через залучення меншої кількості людських та матеріальних ресурсів.

З'ясування ефективності правового регулювання може здійснюватися щодо окремих юридичних норм, а також на рівні правових інститутів, галузей, права в цілому. Причому, якщо в першому випадку для її вимірювання достатньо використання емпіричних методів пізнання, аналізу окремих проявів соціальної поведінки, то у всіх інших випадках потрібне проведення комплексних досліджень, вивчення загальних тенденцій впливу права на організацію суспільного життя.

Одним з підходів до визначення ефективності правового регулювання є його поетапний аналіз, що дозволяє з'ясувати, які саме ланки механізму правового регулювання не повною мірою виконують своє призначення, і розробити систему конкретних заходів з усунення цих недоліків.

Ефективність правового регулювання залежить від багатьох факторів, які можуть бути розподілені на кілька груп.

До першої з них належать ті чинники, що стосуються досконалості нормативної основи правового регулювання, а саме: відповідність юридичних норм загальносоціальним закономірностям і особливостям предмета правового регулювання, наявність відпрацьованих процедурних механізмів реалізації норм матеріального права (передусім через синхронний розвиток, поряд з матеріально-правовими, процесуально-правових галузей та інститутів), оптимальність побудови системи законодавства (що полегшує орієнтацію правозастосовців та населення в масиві нормативно-правового матеріалу) і його своєчасне оновлення, дотримання при підготовці нормативно-правових актів правил юридичної (законодавчої) техніки, яка забезпечує прийняття логічних за побудовою і доступних за змістом нормативних правових документів.

Друга група таких факторів пов'язана зі станом юридичної практики на рівні правозастосування. Зокрема, йдеться про якість підготовки і наявність стимулів для продуктивної праці фахівців, які здійснюють правозастосовну діяльність (службовців держапарату, робітників правоохоронних структур і т. ін.), узгодженість дій різних юридичних установ, їх матеріальну оснащеність і авторитет серед населення.

Третя група чинників, що впливають на ефективність правового регулювання, охоплює соціально-правові передумови правового регулювання, і насамперед ступінь збігання інтересів і потреб учасників суспільних відносин, що піддаються правовій регламентації, з її цілями, стан правової інформованості цих осіб, узгодженість між собою систем правової і моральної регуляції соціальної поведінки, сталість у суспільстві традицій шанобливого ставлення до права і т. ін.

Висновки з третього питання:

Одним з головних критеріїв ефективності правового регулювання є оцінка того, чи забезпечують (і якою мірою) обрані при юридичній регламентації суспільних відносин способи регулятивного впливу на поведінку людей (дозволи, заборони, зобов'язання) відповідні ним форми реалізації правових норм (використання, виконання, дотримання).

При визначенні ефективності правового регулювання необхідно брати до уваги ступінь наближення до всіх цілей (проміжних і кінцевих, основних і вторинних), що ставилися при його здійсненні. Інколи правове регулювання тягне за собою не тільки заплановані, але й не прогнозовані, в тому числі і негативні, наслідки, співвідношення між якими теж повинно враховуватися при з'ясуванні ефективності дії правових норм, особливо, якщо дані обставини переважають за своєю питомою вагою позитивні зміни.

Висновки до теми:

Правове регулювання не слід ототожнювати з більш масштабним явищем – правовим впливом, що охоплює і саме правове регулювання і ті прояви дії права, які безпосередньо не пов'язані з виконанням його прямого призначення в суспільстві — визначенням вираженої іззовні поведінки соціальних суб'єктів. Так, право здійснює поряд з правовим регулюванням виховний, ціннісно-орієнтаційний, інформаційний вплив на свідомість людей.

Нетотожність правового регулювання і правового впливу знаходить свій вияв і в тому, що на відміну від системного характеру правового регулювання, яке реалізується, як уже було зазначено, шляхом взаємодії різноманітних юридичних засобів, джерелами правового впливу можуть виступати і окремо взяті юридичні явища, наприклад норми права, індивідуальні правові акти і т. ін.

Механізм правового регулювання (МПР) може бути визначений як система послідовно організованих юридичних засобів (явищ), за допомогою яких досягаються цілі правового регулювання.

МПР має свій склад, до якого входять вищезазначені юридичні засоби, і структуру – способи їхнього поєднання між собою, певну послідовність обов'язкових і факультативних стадій МПР, що в цілому збігаються з відповідними стадіями правового регулювання.

Одним з головних критеріїв ефективності правового регулювання є оцінка того, чи забезпечують (і якою мірою) обрані при юридичній регламентації суспільних відносин способи регулятивного впливу на поведінку людей (дозволи, заборони, зобов'язання) відповідні ним форми реалізації правових норм (використання, виконання, дотримання).

При визначенні ефективності правового регулювання необхідно брати до уваги ступінь наближення до всіх цілей (проміжних і кінцевих, основних і вторинних), що ставилися при його здійсненні. Інколи правове регулювання тягне за собою не тільки заплановані, але й не прогнозовані, в тому числі і негативні, наслідки, співвідношення між якими теж повинно враховуватися при з'ясуванні ефективності дії правових норм, особливо, якщо дані обставини переважають за своєю питомою вагою позитивні зміни. Так, аж ніяк не може бути визнана ефективною спроба уряду в середині 80-х років ХХ століття обмежити вживання алкогольних напоїв через посилення юридичної відповідальності за пияцтво, звуження асортименту згаданих виробів і підвищення цін на них, оскільки це не тільки не дозволило хоча б якоюсь мірою вирішити поставлені завдання, але й призвело до суттєвого скорочення доходів бюджету, значного поширення такого шкідливого явища, як наркоманія.